

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

Цього року минає шістдесят четверта річниця від радісних, а разом і трагічних подій у Карпатській Україні. Радісних, бо ця найменша вітка українського народу, по століттях боротьби за Богом дане кожній людині і людській спільноті право жити вільним і незалежним життям, дійшла була до свого кульмінаційного пункту, будучи, хоча й на короткий час, але суверенною державою українського народу.

Трагічних – не тільки тому, що потекло багато крові справжніх українських патріотів на фронтах, у тюрмах і концентраційних таборах, але й тому, що в Карпатській Україні почалася велика вселюдська катастрофа, ім'я якій – друга світова війна. Величні п'ять місяців державного життя українського Закарпаття прикували до себе думки і почування цілого українства та поставили розв'язання українського питання в одну із найважливіших проблем міжнародної політики того часу. Завершення цього періоду проголошенням повної незалежності Карпатсько-Української держави і великі криваві події, що її супроводжували, стрясали всім українським народом і стали для нього, завдяки героїчній поставі Карпатської Січі, джерелом глибокої віри, надії і почуттям гордості.

Однак після потоплення в крові угорським фашизмом незалежної української держави передова громадськість світу дуже мало знала про справжній образ будівництва і боротьби Карпатської України. До часописів потрапляли тільки відірвані і часто неправдиві відомості з-під пера зовнішніх спостерігачів. Вороги української держави спробували навіть жирувати на свіжій рані української нації, намагаючись закрити в своїх убогих цілях справжній зміст епопеї державотворчих зусиль. Та цього вони не досягли, оскільки певній частині оборонців Карпатської України все ж вдалося вибратися із залізних кліщів угорсько-фашистських тюрм та таборів. Цим діячам, що до кінця залишалися на своїх місцях та знають докладно перебіг змагання на своєму відтинку, вповні вдалося заперечити свідчення польських, угорських та італійських провокаторів перед світовою громадськістю і заповнити білі плями історичних подій, утворених із падінням Карпатської України.

Ось імена цих сміливців: о. Августин Волошин, Юліан Химинець, Петро Стерчо, Степан Пугач, Августин Штефан, Володимир Бірчак, Вікентій Шандор, Степан Росоха та багато інших.

Варто також відзначити збірник, який був виданий, коли в Карпатській Україні лютував мадярський терор – «Карпатська Україна в боротьбі», який містить свідчення безпосередніх творців та оборонців української державності – Степана Росохи, Юліана Химинця, Олега Кандиби (Ольжича), чот. Левка Кріса, А.Дада, пор. С.Сулятинського Гриця

Яворенка, М.Кульчицької, Івана Рогача, Якова Голоти, Миколи Чирського, чот. Романенка та ін.

Гідне місце серед перерахованих мужів займає Василь Гренджа-Донський – одна з найбільших постатей українського Закарпаття ХХ століття. Разом з Олександром Духновичем та Августином Волошином він входить до тієї «закарпатської трійці», що формувала українську національну свідомість цього забескидського краю, вела свій народ від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Поет, прозаїк, драматург, публіцист, культурно-освітній та громадсько-політичний діяч, журналіст – він все своє життя поклав на утвердження українського характеру Закарпаття.

Василь Гренджа-Донський – зачинатель і основоположник нової української літератури на Закарпатті. Він увів локальне письменство колишньої «землі без імені» в загальноукраїнський літературний процес, першим почав писати українською літературною мовою, першим виборсався з «угорсько-руської мізерії» й почав видавати свої твори в Україні, пропагуючи в них возз'єднання Закарпаття з Україною.

За підрахунками його дочки Зірки Гренджі-Донської, її батько за півстоліття своєї літературної діяльності написав і видав понад 1000 віршів, 13 поем та віршованих оповідань, 6 повістей, понад 75 оповідань, споминів, документальних матеріалів, 80 драматичних творів, 36 казок, понад 200 публіцистичних статей, переклав понад 60 поезій різних авторів. Протягом життя він сам видав 32 книжки. Такою кількістю творів не може похвалитися жоден письменник Закарпаття. Та й у контексті Великої України небагато авторів з отаким літературним доробком.

Для мене, як для майбутнього історика, передусім є цікавим державницький період життя Василя Гренджі-Донського. В 20 – 30-х рр. він був або редактором, або кореспондентом найпопулярніших видань – «Русин», «Свобода», «Пчілка», «Українське слово», «Наша Земля», «Подкарпатське пчолярство», «Нова свобода», «Урядовий вісник». У його публіцистиці і щоденникових записах того періоду виринає велична праця, свого роду «Книга пам'яті» боротьби українців Закарпаття за власну державу під назвою «Щастя і горе Карпатської України».

Тільки нині ми починаємо усвідомлювати, що Карпатська Україна 1938 – 1939 рр. стала тим містком, що поєднав державотворчі змагання українців від держави Володимира Великого і аж до проголошення незалежної України в 1991 році. «Щоденник» – ці його лаконічні записки, – то записи кожного дня боротьби за автономну державність людини, яка була співвирішувачем політичного курсу держави, негласним найближчим дорадником о. Августина Волошина. Доля самого «Щоденника» з цілковитою точністю повторила життєву стежину автора. Поселившись у Словаччині, автор прагнув видати свій рукопис, але зовнішні чинники склались не на користь цього прагнення: друга світова війна шаліла

повним розвоєм. Мадярщина стала союзником Німеччини і Словаччини, тому зрозуміло, що книга, звернена проти союзника, світу не побачила. Побоюючись переслідування і щоб не зашкодити іншим, він викреслив, повірізував багато частин, головним чином прізвища з тексту щоденника. Вже по смерті автора сповнилось його бажання щодо видрукування цінних матеріалів. Майже через 50 років після цих історичних подій, завдяки титанічній праці, проробленій дочкою поета Алісою-Зіркою Гренджою-Донською, у 1987 р. у Вашингтоні «Щоденник» зумів таки побачити світ у вигляді 8-го тому 12-томного зібрання творів В. Гренджі-Донського.

Дивно, але в Україні, зокрема й у Закарпатті, не побачила світ жодна більш-менш цілісна монографія, присвячена такому величезному джерельному масиву, як «Щоденник». Дивно, оскільки ще й до сьогодні залишаються білі плями в історичному часі, на невеликому проміжку якого існувала Карпато-Українська держава. Дивно, оскільки вирішення цих білих плям потребує лише наукового осмислення вічного твору В. Гренджі-Донського. Щоправда, була спроба осмислення, але не в Україні, а в тій же Словаччині, не істориком, а письменником Дмитром Павличком (в той час надзвичайний і повноважний посол України у Словацькій республіці).

Подібне можна стверджувати про публіцистичну діяльність та дослідження культури і побуту краю В. Гренджою-Донським, які були підпорядковані єдиній меті, що червоною ниткою пронизує всю його творчість: пробудження соціальної та національної свідомості своїх краян, боротьба проти окупації за визволення і возз'єднання краю з Україною як здійснення віковичних мрій багатьох поколінь. Тому вивчення цих матеріалів дає більш-менш цілісну картину розвитку матеріально-побутової культури та утвердження і розвитку нових явищ суспільно-політичного та громадського життя.

Першим, що звернув частинно увагу на Гренджу-Донського як публіциста, був його біограф д-р Михайло Мольнар; другим був Андрій Пестременко, який у 1972 р. помістив у журналі «Дукля» короткий аналіз публіцистичної творчості письменника, його участь в подіях 1938 – 1939 рр., досліджували – Вегеш М.М. та Задорожний В.Є. У 1995 р. Ужгородський національний університет провів конференцію, присвячену життю і діяльності В. Гренджі-Донського і видав окремою брошурою тези доповідей та повідомлень. У 2000 р. науково-дослідний інститут карпатознавства під редакцією проф. Вегеша М. та Горват Л. видав книгу, присвячену письменникові, де міститься цінний науковий матеріал з життя та творчості Василя Гренджі-Донського. Однак, слід констатувати, що громадсько-політична діяльність В. Гренджі-Донського ще чекає свого всебічного дослідження, оскільки до більш ґрунтовної наукової праці про цю частину творчості письменника ще ніхто не брався.

Василя Гренджу-Донського завжди цікавила історія Закарпаття періоду середньовіччя, пов'язана з приходом угорців, боротьбою жителів

краю проти монголо-татар, турків. Так, в історичній poemі «Князь Лаборець» (1923) він вивів героїчний образ руського князя, захисника рідної землі від чужоземного поневолення, слава про якого «піднеслась на вічні крила». Необхідно все ж підкреслити, що Василь Гренджа-Донський історією спеціально не займався, але у багатьох своїх творах він використовував за основу події з історії Срібної Землі. Так, письменник звернувся до теми боротьби мешканців Закарпаття проти татар у XIII ст. У цьому контексті необхідно назвати його дослідження під назвою «Дещо про Хустський замок», поему «Червона скала (Князь Богдан)» (1930), а також «Народний переказ про Хустський замок». У цих творах автор змальовує патріотизм населення краю, їх готовність на самопожертву заради незалежності своєї батьківщини. Особлива увага акцентується на необхідності єднання закарпатців із братами на схід від Карпат («З'єднатись повинна соборна земля») з метою спільної боротьби проти загарбників.

Не оминув увагою В.Гренджа-Донський у своїх краєзнавчих студіях і проблеми селянсько-дворянського повстання першої чверті XIV ст. під проводом ужанського і земплинського надзупана Петра Петенька (Петуні). Цій історичній події присвячена повість «Петро Петрович» (1937). У центрі згаданого твору – боротьба селян та дворян Закарпаття проти засновника нової Анжуйської династії на угорському королівському троні Неаполітанського князя Карла Роберта, якому протегував Ватикан і особисто папа римський Боніфаций VIII, який хотів цілковито латинізувати Угорщину, якнайскоріше запровадити латинський католицизм, розповсюджуючи його вогнем і мечем. Автор підкреслює, що Петро Петрович шукав підтримки у галицького князя. Юрія Львовича, але після його смерті настали важкі часи для Галицько-Волинського королівства (боротьба з Литвою, татарами, монголами) і його сини Андрій та Лев не могли прийти на допомогу повсталим. У згаданій повісті важливе місце відведено ідеї об'єднання «русських земель і наголошено, що наприкінці XIII – на поч. XIV ст. Закарпаття входило до складу Галицько-Волинського королівства.

У 1930 р. Василь Гренджа-Донський пише одноактову віршову драму «Останній бій», в якій зображено боротьбу хустських князів та оборону замку від турецьких завойовників у XVI ст. Історичному минулому рідного краю В. Гренджа-Донський присвятив ще кілька творів. Між ними варто відзначити такі, як «Сава Тур» – історичне оповідання про XVI ст., «Олена Верховинка» – легенда про заложення рідного села поета, «Золоті ключі Срібної землі», в якій опрацьовано старовинну легенду про боротьбу закарпатців з кочовими татарськими племенами, «Попадя» – драма про месників народу – карпатських опришків XVII ст., «Сива Тисо» – короткий загальний історичний огляд минувшини Закарпаття, тощо. Ці історичні розвідки займають помітне місце в літературному доробку

письменника, вони ніби перегортають сторінки історії краю давньої минувшини. Василь Гренджа-Донський оспівував славне минуле з тією метою, щоб будити, зміцнювати свідомість та гордість свого народу. Ідеалізуючи минуле, він намагався показати, що поневолене закарпатоукраїнське населення має свою історію, свою давню славу, що на нього колись вимушені були зважати недоброзичливі сусіди. Ці історичні твори виконали насамперед національно-освітню місію щодо населення, яке протягом століть відчувало свою близькість до народу по той бік Карпат, але зовнішні чинники передусім мадяризація і до певної міри москвофільство і чехізація не давали цим почуттям розвинути і досягти свого логічного завершення у возз'єднанні найменшої частини українських земель із Великою Матір'ю Україною. Цей чималий доробок історичних творів про давнину Закарпаття був одним із багаточисельних чинників того, що в 1938 – 1939 рр. закарпатці «дозріли» до свого державного і національного життя, показавши цілому цивілізованому світові, що і в Карпатах живе і політично розвивається невід'ємна складова Великого українського етносу.

Історія Закарпаття Нового і Новітнього часу займає основну частину історичної творчості Василя Гренджі-Донського, і це природно, оскільки він був очевидцем і співатором переважної більшості подій закарпатської історії Новітнього часу. У 1947 р. він пише статтю «Чари Карпатських гір», де ми зустрічаємо образ легендарного Миколи Шугая, який не хотів «воювати за трон австрійського цісаря (під час I-ої світової війни) і подався в гори. Письменник наголошує, що угорські чиновники поводитися з народом Закарпаття «неначе десь у колонії серед темної Африки... А Микола Шугай все це добре знав і все це добре бачив». І він відплачував за злочини і кривди, заподіяні своїм землякам, поки не загинув.

У творчості В. Гренджі-Донського значне місце відведено Гуцульській республіці в Закарпатті (1918 – 1919). «Улюбленою моєю темою є героїчна боротьба 1918 – 1919...». Автор розкриває умови проголошення Гуцульської республіки, показує спробу членів Головної Ради налагодити зв'язки з ЗУНР, наголошує на участі членів Головної Ради у роботі Хустського з'їзду від 21 січня 1919 р., характеризує діяльність С.Клочурака та І.Климуша. Події 1918 – 1919 рр. в Ясінях знайшли своє відображення в окремих творах збірки «Назустріч волі», п'єси на одну дію «Сотня Мочаренка», п'єси «Ренегат», циклі «Нема набоїв», в деяких статтях і біографіях.

Необхідно згадати і роман В. Гренджі-Донського «Сини Верховини», над яким письменник працював до останніх днів свого життя і, на жаль, не встиг його завершити. В ньому висвітлено події, що відбувалися на Закарпатті з кінця XIX ст і до 1921 р. У цьому творі розкривається ряд аспектів історії Верховини – побут, звичаї, вірування, національний гніт,

мадяризація, пробудження національної самосвідомості і політичної активності русинів краю. Як відомо, після I-ої світової війни Закарпаття за Сен-Жерменським договором увійшло до складу Чехословацької республіки на умовах автономії. Але хоч Чехословацька республіка постала на політичній карті світу як одна з найдемократичніших країн, та її демократія характеризувалася суперечністю і непослідовністю політичної системи. Так, простій людині важко було знайти правду в урядових установах. Саме судова помилка покалічила долю героя повісті «Ілька Липей – карпатський розбійник». Письменник показав прагнення свого героя до волі, який заявив: «Своєї волі так скоро не віддам, буду берегти її на життя і на смерть». Автор не приховує, що його симпатії на боці Ілька Липея, якому приписують «цілий ряд грабежів», до яких той не має ніякого відношення. Повість була написана по живих слідах подій: Ілька Липей загинув від жандармської кулі 14-го вересня 1935 р. Автор піддав різкій критиці порядки на Закарпатті, висміяв жандармерію і підкреслив її неспроможність дати собі раду з Липеєм. Тому ця повість на Закарпатті було заборонено, а розповсюдження її переслідувалося т. зв. «законом про охорону республіки».

20 – 30-роки ХХ століття – це ціла епоха в історії Закарпаття, епоха боротьби різних політичних сил за домінування в краї, епоха піднесення національної самосвідомості населення, яка логічно завершилась воістину історичним рішенням – проголошенням незалежності Карпатської України і героїчною обороною молодого самостійної держави. В. Гренджа-Донський не залишався осторонь цих суспільних процесів. Вже у 20-ті рр. він активно влився у громадсько-політичне життя. Він став редактором першого на Закарпатті літературно-художнього журналу «Наша Земля» (1927 – 1928), наприкінці 30-х рр він став головним ідеологом Карпато-Української держави, редактором її друкованого органу – «Нова Свобода». В цей національноосвітній період В. Гренджа-Донський став відомий як висококваліфікований журналіст, який активно співробітничав у популярних часописах: «Пчілка», «Русин», «Неділя», «Собода», «Українське слово»... За підрахунками дочки поета Зірки Гренджі-Донської, журналістський доробок письменника складає понад 200 статей, рецензій, нарисів, репортажів, доповідей – які повною мірою характеризують соціально-економічне і суспільно-політичне життя Срібної Землі 20 – 30-х рр ХХ ст.

У 1927 р. в Ужгороді почав виходити журнал під назвою «Наша Земля», ініціатором створення якого по праву вважають В. Гренджу-Донського. Він уже в перших номерах журналу почав «нервувати» чеські власті, вони переконалися, що журнал займає безкомпромісну позицію, дозволяючи собі критику всіх і вся. Василь Гренджа-Донський був не тільки редактором «Нашої Землі», але також її постійним автором. Письменник присвячує ряд нарисів видатним особам минулого і

сучасності, серед героїв – Тарас Шевченко, Ольга Кобилянська, Спиридон Черкасенко (близький товариш письменника).

В своїй більшості матеріали, підготовані Гренджою-Донським для журналу, носили політичний відтінок. У статті «Із смітника «Общества ім. Духновича» В. Гренджа-Донський різко критикує «Общество» за його антиукраїнську проросійську позицію, і особливо брошуру І.Лаппа «Происхождение украинской идеологии новейшего времени», в якій автор цілий могутній національний рух українського сорокамільйонного народу називає простою маленькою партійкою, а українську мову – «провінціальним діалектом Южної Росії». Письменник вкотре стає на захист українського народу та його мови. – «Саме життя покаже й покаже ще панам із «общества», що живої ідеї не переможе жодна сила.

В чималій кількості публікацій періоду існування «Нашої Землі» він відверто засуджує політику чехізації суспільно-політичного життя краю. Ось хоча б деякі з них: «Наша шкільна політика», «Шімець і його шкільна політика», «Наслідки шімецької шкільної політики в Берегівщині», «Нужда, голод, темнота, розпука і... чехізація», «Чехізатори», «Українська торгівельна школа в Ужгороді в руках чехізаторів» та ін. Взагалі після того, як Закарпаття було включено до ЧСР, нові володарі цього малого клептика української території робили чимало для того, щоб спинити природний процес розвитку Закарпаття в напрямі об'єднання з Україною. Підтримуване чеським урядом «русинство» і русофільство, протидія автономістичним тенденціям, існуюча угорська агентура, вплив чеського урядового апарату – все це було направлено на гальмування все більш очевиднішого руху закарпатців на зближення з Україною. Одним із засобів досягнення цієї мети стала чеська політика в галузі освіти, яку різко засуджує В. Гренджа-Донський, а головне – її провідника, найбільшого чехізатора Підкарпаття – Шімека, «людину австрійської школи, з варварством у душі, пересяклу гнилим шовінізмом, без найменшого почуття слов'янської солідарності».

Результати діяльності шефа шкільного реферату Шімека такі, що третина українських дітей виростає неграмотними, на превелику славу чеської «демократії» й розсипалівсько-шімецького режиму. «Замість того взявся Шімець за чехізаторську працю – систематичне нищення українського шкільництва закладенням чеських шкіл. В чисто українських селах і містах, де ніколи чеха й не бачили, закладає Шімець чеські школи». Письменника глибоко обурюють прогресуючі темпи зростання чеських шкіл і натомість скорочення українських... «Вже дотепер є на українському Підкарпатті близько 80 чеських шкіл. Саме цього року заложено їх тридцять. Як це так піде й далі, то за 5 років перейдемо до того стану, що були за Мадярщини. Все це спричинила нам «братня політика режиму Розсипала та його ставленника Шімека».

Звичайно, статті такого змісту особливого ентузіазму владі не додавали, яка вже планувала закрити журнал «Наша Земля». Чехи всіма способами нищили журнал, на який посипались наклепи, доноси, провокації, конфіскації цілих номерів.

Та нищила влада не сам лише журнал, а й переслідувала осіб, які мали з ним хоча б найменші контакти: серед них опинився і видатний український поет, письменник і драматург Спиридон Черкасенко, який змушений був покинути терени Закарпаття. Дійшло навіть до того, що редактора називали то фашистом, то комуністом. Варто зазначити, що діяльність журналу підтримувала компартія Закарпаття із своєю газетою «Карпатська правда», що орієнтувалася на Харків і стояла за Український характер закарпатської преси та друку і за всеукраїнську літературну мову. Тому закарпатські комуністи підтримували українізаційний курс журналу, комуністична преса часто передруковувала бунтівні вірші поета, певно, щоб здобути його прихильність та втягнути в лави комуністів. Ось як дивились сучасники В.Гренджі-Донського на проблему прокомуністичного курсу журналу взагалі і його редактора зокрема. Юліан Химинець: «Він, очевидно, прихильно ставився до Радянської України і бачив у ній велике майбутнє, але не як комуніст, а тільки як патріот, що прагнув добра для свого народу, але не знав, що комунізм був маскою російського імперіалізму, як це не розуміли інші українські патріоти, які їздили в Радянську Україну в добрій вірі, але потім були знищені російськими більшовиками».

Професор Августин Штефан теж згадує про часопис. Він пише: «Мадярофіли, москофіли і чехофіли в Карпатській Україні під кінець 20-их рр., говорили, що Василь Гренджа-Донський комуніст, бо в 1927 – 1928 рр. видавав і редагував місячник «Наша Земля» в Ужгороді. Я був передплатником цього місячника і, на мою думку, він не був комуністичний, але радикально-соціалістичний і націоналістичний. Гренджа-Донський писав прихильно про Радянську Україну, українізація обманула Михайла Грушевського, Крушельницького та багато інших з української еміграції».

Як і годиться, крапку в справі про комуністичний характер журналу та його редактора поставив сам В.Гренджа-Донський, виступивши із спростуванням статті «На службі в комуні», яка була вміщена в журналі «Вперед». «Мое минуле відкрита книжка. Хоч чую себе письменником – оборонцем покривджених, комуністом, я ніколи не був і не є, а є я українцем, по переконанню радикальним націоналістом і як син селянина ношу на серці долю того пригнобленого селянства, що віками гинуло в ярмі. Отже, прошу мене вважати націоналістом, не більшовиком, і хто мене назве комуністом, тому я зуби виб'ю, хоч би то був і сам голова держави».

Чеська поліція таки заборонила журнал. Останній його номер вийшов 2 січня 1928 р. За два роки свого існування «Наша земля» здійснила

важливу роботу для національної освіти закарпатців і перемоги української літературної мови на Закарпатті. Незважаючи на репресії чеських властей, В.Гренджа-Донський не зрадив своїй позиції, не відійшов у тінь, а навпаки, ще з більшим напором влився в суспільно-політичне життя, займаючи безкомпромісну позицію відносно політики чехословацького уряду на теренах Закарпаття. В 30-их роках Василь Гренджа-Донський активно співпрацює в популярних виданнях «Пчілка», «Русин», «Неділя», «Свобода», «Українське слово».

Як відомо, ЧСР за два десятиліття свого існування постала перед цілим світом як одна з найдемократичніших країн свого часу, хоча щодо Закарпаття – чеська влада саботувала автономію, гарантовану мирним договором і конституцією, проводила поетапну чехізацію, тобто – чехи, використовуючи для себе засади самовизначення поневолених народів, не виявили жодного розуміння і пошани до національних прав українського народу Закарпаття. Чеський уряд став розглядати українське Закарпаття як терен експансії чеського народу. Та все ж, порівняно зі становищем за Угорщини, в ЧСР була дана можливість культурно-політичного й частково господарського розвитку. Тому В.Гренджа-Донський, виходячи з такої кон'юнктури становища Закарпаття, ладен був краще підтримати чехословацькі порядки, ніж встановлення гортійвсько-фашистських порядків, які принесла з собою Угорщина. До речі, в 20 – 30-х роках Угорщина активно трембувала ґрунт з метою подальшого приєднання земель Закарпаття. Одним із засобів цієї політики стали емігранти із Росії, значна частина з яких осіла в ЧСР. Із застереженням до уряду виступив В.Гренджа-Донський у тижневику «Свобода» – «Гайна Кремля» (1922), «Цареславні Москалі» (1923). Письменник стверджує, що російські білоемігранти стоять на службі в угорського уряду і вислані саме для агітації по приєднанню Закарпаття до Угорщини. Головна їхня зброя в цьому напрямі – «...чіпатися до релігії, знаючи, що православ'я – найліпший маслак. Підкупити, під'юдити деяких з темних русинів і часописів, або заложити їх – не тяжко. Грошей є досить». Письменника глибоко обурює: «Як може допустити влада, що не питаючи нас, лізуть сюди на нашу шию (москалі)? Хто їм дав право на те, щоб вони розпоряджалися? ...Ніхто не має права вішати на нашу голову всяких пройдисвітів... Не можемо допустити, щоб нами ренегати, жиди бесарабські диригували!»

Автор попереджає, немов пророкує, чеський уряд, що з такої неадекватної політики щодо російських емігрантів не буде добра, а коли влада отямиться, то уже буде запізно, і доводить до відома слідує:

1. Чи знає влада, що між цими людьми знаходиться маса шпівнів?

2. Чи знає влада, що наші москалі мають центр у Будапешті, між врангельцями, звідки вони і підтримку дістають на агітацію для цілі прилучення Підкарпатської Русі знову до Мадярщини?

3. Чи знає про те, що Гембеш тайно найменував Куткафалвія за губернатора «Руської країни» на основі § X з 1918 року?

4. Чи знає про те, що нам кацапня цілком непотрібна?

І справді, з цією позицією доцільно погодитись, адже після Першої світової війни і приходу до влади в Росії більшовиків ЧСР стала справжнім кублом білогвардійських емігрантів, яких вдало поставила до себе на службу Угорщина як політичних шпигунів. Щедро фінансовані угорським урядом, російські емігранти використовували всі доступні їм засоби задля досягнення мети. Підтримуючи русинський та москвофільський рух, уряд ЧСР дуже помилявся, оскільки таким чином він прагнув послабити українофілів, замість того, щоб виступити єдиним фронтом в боротьбі проти Угорщини.. чехословацький уряд занадто пізно визнав свою помилку...Москвофільський рух зняв маску російськості і таким чином завдав удару в спину чехам в трагічні дні ЧСР та Карпатської України. Тож збулось пророцтво В.Гренджі-Донського, а чехи ним зневажили.

В 1971 р., вже перебуваючи в еміграції у Братиславі, В.Гренджа-Донський написав історичний нарис «Матеріальна і духовна культура селян Волівської Верховини кінцем XIX і початком XX століття». Невідомо, чи цей історичний нарис був видрукований, і для кого, чи з якої нагоди був він написаний. В кінці праці автор порушує ряд важливих проблем економічного та національного розвитку Волівської Верховини на початку XX століття. Зокрема В.Гренджа-Донський неодноразово звертає увагу на шалену мадяризацію та денаціоналізацію автохтонного населення краю. «Мадярска політика, – пише він, – найгірших запеклих шовіністів у Мадярщині uznавала за народ тільки мадярів. У всіх школах завела викладову мову виключно мадярську». Згідно з угорським освітнім законом графа Апоні 1907 р., години угорської мови в шкільній програмі досягли 13 годин на тиждень. В §19 цього закону говорилося: «школяр з неугорською рідною мовою після закінчення четвертого класу повинен вільно висловлювати свої думки письмово і усно на угорській мові». У зв'язку з цим автор підкреслює, що денаціоналізація українського населення проводилась в основному через місцеву інтелігенцію та попівство: попи і вчителі мадяризували, а тим і денаціоналізували нашу молодь... При тому денаціоналізувались і самі зі своїми сім'ями, переходячи і вдома на панську мову». Така ситуація переважала і в містах. Що ж стосується сільської місцевості, то школа давала можливість набутти соліднішої освіти, ніж перед тим. Але тому, що ані один з українських селянських учнів мадярською мовою не володів, був це повний занепад, жодної користі з того селянські діти не мали».

Таким чином, виходячи з вище описаного, становище українських шкіл в Австро-Угорщині було катастрофічним – до 1907 р. всі українські школи були ліквідовані і залишилось тільки 107 змішаних шкіл, в яких, за винятком двох предметів: рідної мови і релігії – все навчання відбувалося

на угорській мові. Погоджуємось із висновком В.Гренджі-Донського, що якби не повалення Австро-Угорщини, то не залишилося б «ані сліду по українському і взагалі слов'янському населенню». В цьому ж історичному нарисі В.Гренджа-Донський виступив проти тих, хто заради власних корпоративних інтересів чи через власну неосвіченість стверджував, що Закарпатці є окремішнім народом чи відгалуженням не то росіян, не то угорців. Для того, щоб вважати наш край українським, Гренджа-Донський переглянув масу літератури та історичних джерел, на підставі вивчення яких він постійно акцентував увагу на тому, що населення, яке з давніх часів заселяє Срібну Землю, є українцями, а не русинами, угроросами, крпаторосами, «руськими» чи ще небудь-ким. Він доводить, що був період в історії краю, коли наша земля входила до складу Русі, бо «берецький жупан Григорій відмовив послуху угорському королеві, заявляючи, що він є урядовцем руського князя Лева... В ті часи, отже, Закарпаття належало до Галицько-Волинської держави». Племена угрів В.Гренджа-Донський трактував, як кочівників, що вчинили навалу на нашу землю. Свідченням української приналежності населення Закарпаття є незнищенність його культури, яка походить та закладена ще в часи Київської Русі, куди Закарпаття належало... Оця культура й удержувала в ньому той потенціал величезної духовної сили, що дала можливість віками протистояти чужим впливам, живучи під ярмом чужих, ворожих народів. Його прадідівська мова, його рідна, материнська пісня перед денаціоналізацією його захоронила».

Глибоке переконання поета в тому, що наш край український проявилось і в статті «Конгрес народовецької молоді Підкарпаття»: «Ми є частиною того великого українського народу, що живе за Карпатами, і від нього культурно ніколи не відірвемося. Мадяр, німець, поляк в ЧСР може себе називати мадяром, німцем, поляком, тож і нам себе можна називати назвою того матірнього пня, з котрого походимо і до котрого признаємось». Отже, В.Гренджу-Донського можемо по праву поставити в один ряд із такими носіями ідеї соборності всіх українських земель, як Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Зореслав... Це завдяки їм, цим справжнім синам свого народу, Україна в потугах виборола незалежність і стала вільною.

Як відомо, 15 червня 1938 року щоденник «Свобода» був перейменований на «Нову свободу» – офіційний орган Українського Національного Об'єднання (УНО). 21 січня 1939 року «Нову свободу» прем'єр-міністр монсенйор Августин Волошин доручив очолити В.Гренджі-Донському. Письменник описав цю подію у своєму щоденнику так: «Пан міністр Ревай не був би Реваем, коли б не умів людину заспокоїти. Його слова – гейби якийсь бальзам, пливуть неначе з медом. Він заявив, що далеко важніше призначення має для мене в новооснованій партії – маю бути редактором і перебрати шефредакторство щоденника

«Нова свобода». Іншої ради не було, і я погодився. Як видно, я є для праці, я маю бути тим волом, що вічно тягне ярмо, а синекюри для інших...».

За підрахунками Зірки Гренджі-Донської, Василь Степанович за час редакторства у «Новій свободі» опублікував у ній 51 статтю. Враховуючи, що газета виходила до 16 березня 1939 р., цей факт промовисто свідчить про велику працездатність письменника. Серед основних публікацій В.Гренджі-Донського на сторінках «Нової свободи» варто виділити такі статті, як «З великих днів народин Карпатської України», відомості з яких стали частиною щоденника письменника «Щастя і горе Карпатської України», «Наші кандидати» – в якій вміщено короткі характеристики членів-кандидатів від списку партії УНО. Читач мав змогу ознайомитись із політичними портретами Августина Волошина, братів Брашайків, Степана Ключурака, Августина Штефана, Юрія Пазуханича, Степана Росохи та ін. В своїх публікаціях періоду «Нової свободи» В.Гренджа-Донський не обходив мовчанкою також проблем культурного життя Карпатської України, зокрема, в статтях: «Справа нашого українського театру», «Микола Аркас», «На сторожі народного здоров'я» та ряду інших.

Влучну оцінку автор дав послу до Сойму Карпатської України Юрію Станинцю: «Це облюблений священик, знаменитий проповідник і відомий наш письменник. Його короткі, влучні оповідання появлялися на сторінках наших часописів і журналів. Живе серед селянства і найкраще знає селянську душу і селянські потреби. Молодий, активний і рухливий, буде добрим заступником своєї округи і достойним членом нашого парламенту. Подібні характеристики отримали й інші послы, зокрема Юліан Ревай в оцінці Гренджі-Донського – «мотор нашого політичного життя», а «брати Брашайки зроблять все для того, щоб Сойм прийняв правильні закони».

Щоденник «Нова свобода» був партійним, а згодом і урядовим друкованим органом партії УНО, тож, відповідно і левина частина матеріалів мала політичний характер. Гренджа-Донський грізно засуджував тих ренегатів і кар'єристів, які зберігали «рутенську вірність» короні Святого Стефана і намагалися повернути колесо історії в зворотньому напрямку, повернувши Закарпаття в «обійми» Угорщини. Саме до таких ренегатів-святостефанців Гренджа-Донський відносить політичних та, навіть, одіозних фігур на політичній шахівниці Закарпаття – Андрія Бродія та Степана Фенцика – «Ми завжди знали, що бродіївщина, а за нею вслід фенциківщина – то є гниль, то є струп на нашому здоровому тілі, який скоріше чи пізніше провалиться і покажеться в повній своїй широті». Ці слова письменника є вповні справедливі, бо А.Бродій, який протягом двадцяти років ходив у ранзі москвофіла, пішов на зраду закарпатців, зробивши усе можливе, щоб Срібна земля відійшла Угорщині, за те отримував гроші як від Угорщини, так і від Польщі. Після окупації Закарпаття хортистами Андрій Бродій був нагороджений угорським польським мандатом. Його поплічник Степан Фенцик спочатку

виголошував протимадярські гасла, був членом «Просвіти», але згодом став секретарем «Общества Духновича» та почав боротися за спільний польсько-мадярський кордон.

Гренджа-Донський так охарактеризував С.Фенцика: «Пан Фенцик, ота гадюка, яку наші несвідомі «руссіє» виплекали на своїх грудях, іде далі у своїй зраді і закликає Польщу й Мадярщину, щоб не гарантували наших границь, щоб вимагали плебісциту, аж до повного відірвання нашої країни і підпорядкування її мадярам». Гренджа-Донський, ґрунтовно проаналізувавши зміст та саму суть фенциківщини і бродіївщини, прийшов до висновку – це шлях до Будапешта, до ярма, до закабалення, з яким наш народ розпрощався навіки... Із перенесенням столиці Карпатської України з Ужгорода до Хуста збільшилися терористичні напади поляків та мадярів на закарпатські прикордонні терени. У цій ситуації було негайно переорганізовано Українську Національну Оборону на нових засадах під назвою Організація Національної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС). Головним командантом вибрано Дмитра Клемпуша, а крім нього, до Головної Команди вибрано Івана Романа, заступником головного команданта; Івана Рогача – військовим писарем, а д-ра Степана Росоху – зв'язковим старшиною з Урядом Карпатської України та референтом преси, інформації та ідеологічно-політичного вишколу.

Професор Володимир Бірчак у своїх споминах відзначив, що в Карпатській Січі згуртувалося все, що було найкращого, найціннішого в Карпатській Україні і суміжних українських землях. Крім місцевих, були тут і галичани...були тут і давні українські емігранти, що досі проживали в Празі, Відні чи Берліні, – всі збігалися сюди до хоч і малої, але своєї рідної землі. Василь Гренджа-Донський не залишався осторонь такої знаменної події – як формування національного війська «Карпатської Січі» як основи новородженої держави. В «Карпатську Січ» масово зголосилася найсвідоміша селянська молодь, яка, усвідомлюючи свій обов'язок, за першої ж небезпеки стала на захист Карпатської України. Кожного українця переповнювало почуття гордості при вигляді десяти тисяч юнаків у січовому однострої – «Ті горді ряди, які ми бачили, це майже всі січовики, і ми зі сльозами радості один до одного гукнули: Це властиво наша армія!». «Карпатська Січ» виступала не лише як військова сила, а в рівній мірі і як потужна освідомлююча сила, зокрема на неї було покладено завдання підготувати населення до виборів у Сойм Карпатської України, які були призначені на 12 лютого 1939 року. Саме на цій немаловажній функції наголошував Василь Гренджа-Донський: «Кожен січовик і січовичка мусить ходити з хати до хати і пояснювати, освідомлювати та рівночасно і повчати, що у виборах мусить кожний взяти участь». Тобто вже з моменту свого створення ОНОКС почала відігравати роль потужної військово-політичної сили, яка мала стати прообразом майбутньої української армії та одним із атрибутів справжньої держави.

